

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327:8 [061.1]:(571+477)

В. Балюк, д-р політ. наук, проф.
Університет Марії Кюрі-Скłodовської, Люблін, Республіка Польща,
М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Аналізується вплив релігійного чинника на внутрішні процеси консолідації нації-держави в Україні та на причини і наслідки російсько-українського конфлікту. Поділ українського православ'я на три гілки (УАПЦ, УПЦ(КП) і УПЦ(МП)) не дозволив стати Церкві консолідуючим чинником у процесі формування нації-держави в незалежній Україні й генератором суспільних трансформацій. Ситуація може змінитися на краще після створення у 2018 р автокефальної Православної церкви України.

Російська Федерація та Московський патріархат (РПЦ) використовують ідеологію "русского мира", провідником якої в Україні є УПЦ(МП), із метою реалізації імперської політики й утвердження в Україні домінації традицій московської церкви, як одного з вагомих чинників культурного та релігійного впливу (парадигма цивілізаційного впливу та домінації). У гібридній війні Росії проти України УПЦ(МП) поряд із російською меншиною використовується як так звана "п'ята колона".

У межах протидії російській гібридній війні на гуманітарному й релігійному напрямках Україна повинна прискорити процес формування нації-держави та протиставити російській "гуманітарно-релігійній" агресії чітку політику захисту своїх національних інтересів. Головною умовою існування політичної нації-держави є її сприйняття та лояльність до неї структур громадянського суспільства. Ця проблема є гострою й актуальною у випадку УПЦ(МП), її Українська держава не повинна залишати поза увагою, особливо в контексті національної безпеки.

Ключові слова: церква, "русский мир", гібридна війна, Україна, Росія, ПЦУ, РПЦ, Київський патріархат, Московський патріархат.

Вступ. Релігія значною мірою впливала, і надалі впливає на формування культурного та політичного простору у суспільствах і мала неабияке значення у процесах становлення держав і націй. Густав Ле Бон вважає, що значна частина історичних подій, пов'язаних зокрема із формуванням політичних і соціальних інститутів, є наслідком впливу на ці процеси релігійних ідей [1, с. 139]. Відносини та взаємопроникнення релігійних і політичних інститутів у внутрішньому й зовнішньому вимірі життя націй і держав завжди були предметом дослідження вчених, маючи неабияке практичне значення. Оскільки релігійний чинник як вага складова гуманітарних відносин впливає на внутрішнє та зовнішнє життя спільнот.

Польська дослідниця Данута Радзішевська-Щепаняк вважає, що в характеристиці відносин між політикою й релігією зараз превалюють такі стереотипи: 1) сакралізація політики та політизація релігії (стирання меж між політикою й релігією), 2) атеїзація політики, (витіснення релігії з усіх сфер життя людини), 3) "нейтральність" релігії як суто приватної сфери людини, що не стосується публічної сфери. Тоді як правильний підхід у співвідношенні політики й релігії – це модель "автономії", яка передбачає незалежність двох структур і їхнє підпорядкування інтересам людини та спільноти, що спричиняє взаємний вплив і проникнення [2].

Релігійний чинник можна розглядати в цивілізаційній парадигмі або з погляду політичної теології, що так чи інакше впливають на внутрішні й міжнародні відносини, генеруючи внутрішні й міжнародні процеси та конфлікти. Відомий соціолог Макс Вебер вважав, що релігійний чинник є рушійною силою суспільства та економіки [3]. У свою чергу німецький філософ Карл Шмітт дійшов висновку, що релігійна свідомість є глибоко політичною, а політична свідомість – глибоко релігійною. Такий підхід у суспільних науках отримав назву політичної теології [4].

У гібридній війні Росії проти України та у протистоянні Києва російській агресії релігійний чинник має вагомий значення. Висвітлення проблеми російсько-українського конфлікту в ракурсі політичної теології провів Антуан Аржаковський у книзі "Розбрат України з Росією" [5]. У ній французький дослідник критично ста-

виться до цивілізаційної парадигми Семюела Гантінгтона, який розглядав цивілізацію як найвищий рівень культурної ідентичності людей (спільність мови, релігії й території) і писав про релігійний поділ України на католицьку (греко-католицьку) і православну спільноти. Крім того, американський учений не вбачав можливості побудови в Україні нації-держави. Цивілізаційна парадигма Семюела Гантінгтона, представлена як боротьба (зіткнення) цивілізацій, у нашому регіоні представлена як конфронтація західної та православної цивілізацій [6]. Концепцію американського вченого, що занадто спрощувала внутрішні й зовнішні процеси на національному та міжнародному рівнях, стала вигідним інструментом для російської геополітики, Російської православної церкви (РПЦ) та адептів ідеології "русского мира"¹. У концепції американського вченого вони вбачали виправдання культурної й релігійної домінації Росії на пострадянському просторі, зокрема в Україні.

"Осінь народів" у Центральній і Східній Європі призвела до завершення в одних країнах процесу побудови незалежних націй-держав, в інших – до розморожування цих процесів, які гальмувалися імперською політикою СРСР. Одним із завдань імперської політики Російської Федерації є недопущення формування на пострадянському просторі націй-держав, оскільки у Кремлі розуміють, що зміцнення нових незалежних держав покладе кінець імперським зазіханням Москви. Тому в імперській доктрині Російської Федерації релігійний чинник є одним із важливих стовпів такої політики.

Церква в політиці Російської Федерації

Російська Федерація, маючи можливість побудови сучасної нації-держави, обрала імперський модель своєї політичної й цивілізаційної ідентичності, повертаючись

¹ Російський автор С. Кочеров визначає ідеологію "русского мира" як: 1) геополітичну дійсність, яка намагається повернутися до своїх натуральних кордонів (А. Дугин, А. Столяров, В. Цымбурский), 2) геоекономічний простір (П. Щедровицкий, Т. Полоскова, В. Скринник), 3) етнокультурну спільноту людей, яких об'єднує російська мова й культура (В. Никонов, Н. Нарочницкая, В. Тишков), 4) православну цивілізацію, яка включає в межах святої Русі такі країни: Росія, Білорусія, Україна й Молдова [7].

до імперських традицій часів царської та більшовицької Росії. Ця модель значною мірою спирається на триаду Уварова (самодержавство, православ'я, народність), у якій московське православ'я має вагоме значення як "державне православ'я" ("государственное православие"). По-перше, це модель відносин між державою й церквою, де остання підпорядкована інтересам внутрішньої та зовнішньої політики держави. По-друге, це прагнення принаймні де-факто, якщо це неможливо з погляду традицій і канонів, домінації над світовим православ'ям. Спільним знаменником одного й іншого є концепція "Москви – Третього Риму". Це, у свою чергу, впливає на імперську складову російської державницької й церковної традицій.

Американський учений Генрі Р. Гуттенбах, вивчаючи витoki російського імперіалізму, зауважив зв'язки між релігією й російським експансіонізмом. Дослідник підкреслив, що у своїй свідомості росіяни були не стільки слов'янами (до XIX ст. така самоідентифікація була слабкорозвиненою), як православними християнами. Формування на основі Московської держави Російської імперії відбувалося в ім'я православ'я. Релігійні мотиви (протистояння католикам на Заході й мусульманам на Сході, розширення географічних меж православного християнства) були основою так званого об'єднання руських земель, анексії та загарбання чужих територій [8, с. 33–35].

Остаточне повернення Російської Федерації до імперської політики на початковому етапі правління Володимира Путіна, особливо після Помаранчевої революції в Україні, привернуло увагу російського керівництва до політичної ідеології РПЦ. Українські події 2004 р. були консолідуючим чинником для держави й церкви в Росії довкола ідеї "русской цивилизации" й російського – особливого шляху розвитку. Влада в Росії не могла не зауважити, що в Україні церква (УПЦ(МП)) проявила себе як впливове суспільно-політичне сила, що підтримувала проросійського кандидата [9]. Це сприяло не лише поверненню Росії до візантійської моделі "симфонії" держави та церкви, але й використанню структур РПЦ на пострадянському просторі для поширення ідеології "русского мира". Вона не лише захищає так звані канонічні території РПЦ, але й як російська меншина в цих країнах починає використовуватися в ролі вагомого чинника впливу ("п'ята колонна").

Ідеологію "русского мира" підтримує не лише російська держава, але й РПЦ. Патріарх Кирило називає "русский мир" окремою цивілізацією до якої зараховує росіян, білорусів та українців, а також інші неслов'янські народи, якщо вони сприймають духовні та культурні основи "русского мира" [10]. РПЦ ототожнює "русский мир" зі своєю так званою канонічною територією, яка колись збігалася з кордонами Російської імперії. Для неї "русский мир" – це так звана канонічна територія РПЦ з усіма людьми, державами у яких розташовані її приходи та мешкає паства. Зрештою, "русский мир" – це цивілізація, яка має ідеологічну та теологічну складові, у яких, у межах "симфонії" з державною владою, РПЦ відіграє ключове значення [11].

По-перше, ідеологія "русского мира" в розумінні росіян означає латентне збереження на основі так званої канонічної території РПЦ кордонів Російської імперії, що в сучасних умовах означає зону виключно російських інтересів. По-друге, використовуючи релігійну (православ'я) і світську (мова й культура) складову відбувається прив'язка громадян інших держав (України, Білорусії, Молдови) до "русского мира" (РПЦ і РФ). По-третє, це послаблює зв'язки громадян цих країн із власною державою та спричиняє насамперед їхню лояльність до

РПЦ і Росії, що несе пряму загрозу для національної безпеки. Політику Росії добре віддзеркалюють слова теоретика євразійської доктрини Олександра Дугіна, який у своїй відомій книзі "Основи геополітики" писав, що Росія повинна протидіяти на пострадянському просторі формуванню націй-держав, адміністративних утворень із постійними кордонами та сформованою структурою влади [12, с. 348–349].

Ідеологія "русского мира" стала не лише свого роду "доктриною Монро" Російської Федерації, але і приводом до розмивання суверенітету та територіальної цілісності пострадянських держав. Володимир Путін узяв на озброєння так звану "доктрину Брежнєва" (доктрину обмеженого суверенітету держав ЦСЄ), що передбачала втручання у внутрішні справи країн Центрально-Східної Європи задля захисту соціалістичних цінностей. На цій основі Російська Федерація натепер сформувала та реалізує за допомогою РПЦ "доктрину Путіна", основа якої – втручання у внутрішні справи пострадянських країн задля захисту "русского мира" (етнічних росіян і РПЦ). Доктрина, основою якої є не лише православна цивілізація, але й імперське мислення й політика Росії, спрямована на ревізйонізм і експансіонізм у дусі "собиранія русских земель". Зараз усе частіше в Росії можна почути заклики до відтворення російської держави в історичних кордонах, себто "Великої Росії" або історичної Росії. Після колапсу СРСР ці концепції були взяті на озброєння деякими письменниками й мислителями православних, великодержавницьких та імперських кіл у Росії [13]. У своїх ревізйоністських промовах ці терміни також використовує В. Путін, зокрема у його статті "Россия: национальный вопрос" [14]. Президент РФ неодноразово наголошував, що ключовим елементом "русского" культурного коду вважає російське православ'я [15].

У контексті не лише статистики, але й геополітики потрібно взяти до уваги, що за даними Росстату за 2018 р., РПЦ (Московський патріархат) у Росії нараховувала 18 550 релігійних організацій, а беручи до уваги приходи за кордоном – 38 649 храмів [16]. Зокрема, в Україні Московський патріархат нараховує понад 12 тис. приходів (УПЦ(МП)) [17], у Білорусі – 1612 (Білоруський екзархат Московського патріархату) [18], у Молдові (Молдавсько-Кишинівська митрополія РПЦ) – 1231 приходів [19]. Статистика показує, що втрачаючи приходи УПЦ(МП), Російська православна церква втрачає статус найбільшої православної церкви у світі. Адже сумарно, урахувавши близько 7 тис. приходів Православної церкви України (ПЦУ), київська церква кількісно є найбільшою православною церквою у світі.

Для російської імперської ідеї, яка нині є основою РФ і РПЦ, поява об'єднаної й автокефальної української православної церкви несе пряму геополітичну загрозу. Поява такої Церкви, як показує досвід ряду країн ЦСЄ, сприяє також формуванню націй-держав, що є небажаним явищем для російської геополітики.

Російський аналітик Олексій Малащенко пише, що політизація РПЦ давно вийшла за межі можливого. Своєю втручанням у світські справи Патріарх і РПЦ намагаються не стільки вирішити суспільні проблеми, як збільшити свою політичну вагу, усіяко підтримуючи та легітимізуючи владу [20]. Ця традиція Російської імперії, основою якої є державно-церковні відносини типу "симфонії" [21], і нині впливає на формування політичної культури в Російській Федерації.

Роль церкви у процесі формування нації-держави в Україні

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. процес політичного транзиту в Україні мав свої особливості. У більшості країн Центрально-Східної Європи процес формування нації-держави завершився в міжвоєнний період. Тому зміни в цих країнах після падіння комунізму відбувалися на двох рівнях – політичному й економічному (демократія / ринок). Україна проходить набагато складніший шлях трансформацій у чотирьох площинах (демократія / ринок / держава / нація) [22, с. 174]. У контексті нашого дослідження звернемо увагу на процес націотворення та державотворення під кутом зору побудови держави-нації.

Відомий український учений і політичний діяч Сергій Шелухін вважав, що церква насамперед повинна оберігати та підтримувати інтереси власної нації й держави. Тому у церковно-релігійних справах Україна повинна позбутися "чужонаціональних впливів". Він усвідомлював, що без української церкви (автокефальної) буде складно збудувати незалежну державу [23, с. 83]. Засновник і теоретик українського консерватизму В. Липинський писав, що релігія має позитивне значення (добро) у політичному та суспільному житті. Кожен хто бажає зміцнити організаційну єдність свого суспільства (нації й держави) повинен всіляко підтримувати релігію. Релігія й Церква потрібні світським людям у період боротьби, становлення та розвитку нації-держави. Одночасно В. Липинський писав про незалежність церковної та світської влади в державі та про рівноправність усіх християнських конфесій. Автокефалія Церкви для українського діяча польського походження не була необхідним елементом побудови нації-держави, яку потрібно втілювати за будь-яку ціну. Українська культура повинна адаптувати до своїх потреб східні й західні впливи. Для В. Липинського, який пропагував ідею формування української політичної нації, більш важливими були питання патріотизму й лояльності до держави та формування державницької свідомості громадян в українців-православних, українців-католиків та українців-протестантів [24, с. 47, 49, 84].

Через різні обставини, зокрема поділу українського православ'я, спочатку на уніатів і православних (1596), пізніше утворення незвіданої світовим православ'ям Української автокефальної православної церкви (1921), а вже в наш час поділ Української православної церкви на Київський і Московський патріархати (1992), не давали змоги говорити про формування державної церкви. Нагадаємо, що така модель відносин церкви й держави склалася у Греції, де Елладська православна церква має статус державної. Фактично, без юридичного закріплення, такий же статус у Росії посідає РПЦ. В Україні можемо говорити про національну церкву (в етнічно-культурному вимірі) або національно зорієнтовані церкви, коли йдеться про Українську греко-католицьку церкву та УАПЦ, які мали обмежений територіальний вплив, а з початком 1990-х рр. також про УПЦ(КП).

Поняття національної церкви не тотожне поняттю державної церкви. Перше постає складовою духовно-культурного розвитку нації, друге – складовою соціально-політичного процесу. Національна не означає єдина для всієї нації [25, с. 691–694]. Однак, коли ми будемо розглядати націю в політичній, а не етнічній площині як націю-державу, то отримаємо формулу, за якою національна Церква впливає на духовно-культурне життя та соціально-політичні процеси у державі. Такою Церквою може стати автокефальна Православна церква України (ПЦУ) та УГКЦ, які у при-

йдешньому, можливо, об'єднаються в Київський патріархат на основі традиції київської церкви.

Українська православна церква Московського патріархату за своїми суттю та змістом не може претендувати на роль національної й державної церкви, бути об'єднуючим чинником українського народу (політичної нації) і держави. Навпаки, будучи частиною РПЦ, вона дотримується ідеології "русского мира", яка заперечує існування української нації-держави, а в період російсько-української війни опосередковано, а іноді й відкрито стала на бік агресора – Росії. УПЦ(МП) не лише не засудила країну – агресора, але й була нелояльною церковною структурою щодо Української держави.

У державно-церковних відносинах (правовий контекст) зазвичай виокремлюють три категорії держав: 1) держави, у яких є панівна релігія й церква (Англія – англіканська, Іспанія та Італія – католицька, Греція – православна), 2) держави, у яких визначено формальну рівність усіх релігій і церков без відокремлення церкви від держави (Австрія, Німеччина й ін.), 3) держави, у яких церква формально відокремлена від держави (США, Франція й ін.) [26, с. 464]. У незалежній Україні сформувався третій тип державно-церковних відносин, де церква формально відокремлена від держави, а школа від церкви (ст. 5 і 6 Закону "Про свободу совісті та релігійні організації") [27]. Також в Україні сформувалося поліконфесійне релігійне середовище, у якому присутні міжконфесійні конфлікти. Український дослідник Ю. Балух ще перед Революцією гідності писав про конфліктність у релігійному середовищі, вказуючи на основні лінії протистояння: 1) православні – католики (усі гілки українського православ'я, з одного боку, і римо- та греко-католики – із другого), 2) між православними (УПЦ(МП), УПЦ(КП) і УАПЦ), 3) внутрішні суперечності в інших конфесіях, 4) суперечності між традиційними для України релігіями та неорелігіями [28, с. 125].

Українське православ'я у гібридній війні Росії проти України

Українське православ'я, підпорядковане Московському патріархату, є стратегічною метою Росії та РПЦ, реалізація якої дасть змогу утримувати в Україні не стільки релігійний вплив, скільки політичний і культурний. Православна церква в Україні розглядається російською світською та церковною владою, як невід'ємний елемент імперської політики й геополітичного проекту "русский мир". На початковому етапі існування цієї концепції здавалося, що вона використовуватиметься Москвою як елемент російської політики *soft power*, натомість згодом з'ясувалося, що це елемент *smart power*, а навіть *hard power* у політиці Володимира Путіна щодо України. Провідний американський соціолог Хосе Казанова стверджував, що в подіях 2014 р. і російсько-українському конфлікті релігія відіграє колосальну роль, тому що в Україні збігаються інтереси імперської політики Кремля й інтереси проекту РПЦ [29]. Однак російсько-український конфлікт не є релігійним, як це у 2014 р. спробував представити патріарх Кирило в контексті "війни за віру".

Хосе Казанова в одному з інтерв'ю вказував, що в Україні сформувалася система державно-церковних відносин, у якій усі релігії мають рівні права й конкурують одна з одною. Такий тип відносин впливає на суспільство та підтримує плюралізм у церковному житті, але не надто сприяє об'єднанню нації. Учений вважає, що позитивом такого типу відносин було те, що під час Революції гідності всі релігійні громади країни були по-

руч із громадянами – православні, греко-католики, протестанти, євреї та мусульмани [29]. Однак ієрархія та більшість кліру УПЦ(МП) під час Революції гідності та російсько-українського збройного конфлікту, загалом не підтримала українську державу та суспільство, яке домоглося змін і європейського шляху розвитку. Якщо більшість конфесій в Україні сприяють формуванню та підтримують зв'язок із громадянським суспільством, то УПЦ(МП) переважно підтримує концепцію "русского мира", яка нав'язує домінацію російського (московського) православ'я як єдиної руської, благодатної, канонічної православної церкви. Зрештою американський учений пише, що Московський патріархат стає де-факто єдиною легітимною релігійною організацією в Криму, Донецьку й Луганську, де інші конфесії мають великі проблеми [29].

На відміну від РФ, в Україні сформувався інший тип державно-церковних відносин, де важко було працювати за формулою "симфонії" державної та церковної влади. Державна влада принаймні офіційно намагалася бути рівновіддаленою від усіх православних церков в Україні (УПЦ(МП), УПЦ(КП) і УАПЦ). Після розпаду СРСР при владі в незалежній Україні на центральному та регіональному рівнях залишилася колишня комуністична номенклатура, яка у своїй більшості зберегла атеїстичне ставлення до релігії. Однак вона не могла не зауважити зростаюче значення ролі Церкви у суспільному житті та зректися спокуси використовувати Церкву в політичному процесі. Клір Української православної церкви як Московського, так і Київського патріархатів, що виріс із традиції "казенного православ'я", у натуральний для нього спосіб прагнув наблизитися до влади й держави. Проте, російська модель "симфонії" відносин між владою та церквою не сформувалася в Україні із двох причин. По-перше, українське православ'я розділилося на три гілки (УАПЦ, УПЦ(МП) і УПЦ(КП)). По-друге, після отримання незалежності в Україні ще продовжувалися державотворчі процеси та не було сформовано нації-держави. Тому православний клір будував відносини із номенклатурою центрального й регіонального рівня, на зміну якій прийшли олігархи. Цей новий український клас, який переважно зорієнтований на використання у своїх цілях економічного й політичного потенціалу держави, а тому незацікавлений у побудові сильної та демократичної нації-держави.

На офіційному рівні Церква в Україні не брала участі в політичному житті країни, але формальні та неформальні зв'язки між провідними церквами й державним апаратом та олігархічними структурами існували з початку незалежності та поглиблювалися з кожним роком. Підтвердження цьому можна знайти, аналізуючи хоча б виборчий процес та "електоральну мапу" України. Зокрема, домінуючий вплив УПЦ(МП) спостерігався у східних і південних регіонах України, а значний – у центральних областях, тоді як структури УПЦ(КП) мали вагоме значення в центральних областях і на Волині. У свою чергу УАПЦ і УГКЦ мали вплив на жителів західних регіонів. Показовим у цьому контексті є існування своєрідної "узгодженості" дій місцевих державних адміністрацій і регіональних церковних осередків із різноманітних питань життєдіяльності суспільства й розбудови церковної інфраструктури [30]. До цього процесу згодом долучилися також олігархічні структури.

Завдяки такому типу відносин УПЦ(МП) розбудувала інституційну структуру своєї церкви й почала претендувати на провідну роль в українському суспільстві та у відносинах із владою. Інші гілки українського пра-

вослав'я (УПЦ(КП) і УАПЦ) меншою мірою скористалися явищем "узгодженості" для розбудови своєї інфраструктури, зокрема у зв'язку зі становленням і з'ясуванням взаємин у об'єднувачому процесі двох церков, який швидко закінчився розпадом.

Ситуація почала змінюватися під час Помаранчевої революції, коли в українському суспільстві відбулися істотні зміни. Загалом церква Московського патріархату (УПЦ(МП)) в Україні підтримала проросійські сили та "партію влади" на чолі з Віктором Януковичем, який не приховував своєї приналежності до УПЦ(МП). Інші гілки українського православ'я та греко-католики здебільшого симпатизували тодішній опозиції та Вікторові Ющенку, який задекларував приналежність до УПЦ(КП). Так, в Україні відбувся процес політизації релігії та сакралізації політики, який утвердився під час президентських виборів у 2010 р. Якщо після перемоги в Помаранчевій революції та президентських виборах Віктор Ющенко символічно підтримував УПЦ(КП) та активізував процес надання автокефалії українській церкві, то після реваншу Віктор Янукович і проросійські сили й олігархічні структури почали відкрито підтримувати УПЦ(МП) у церковно-державних відносинах і включилися до боротьби за владу в самій церкві.

УПЦ(МП) в Україні не пов'язане з державою та владою (спроби запровадити російську модель державно-церковних відносин були в роки правління В. Януковича) як це відбувається в Росії із РПЦ. По-перше, в Україні сформувалася дещо інша модель державно-церковних відносин. По-друге, значна частина кліру й мирян УПЦ(МП) не відчуває зв'язку з українською державою, а солідаризується радше з ідеологією "русского мира", яка заперечує існування України як нації-держави, і розглядає її як країну (не державу) Малоросію в межах "русської православної цивілізації", де ключове значення посідає Москва й Росія.

В Україні тісні зв'язки Церкви (УПЦ(МП)) і влади були встановлені під час правління президента Віктора Януковича [31], якого відкрито підтримував Московський патріархат. Інавгурації президента у 2010 р. був приурочений візит патріарха Московського Кирила, який відслужив у Києво-Печерській Лаврі за участі президента святковий молебень і ще двічі того року відвідував Україну. Президент регулярно відвідував УПЦ(МП) і з державної скарбниці фінансував реставрацію й будівництво храмів УПЦ(МП) [32, с. 3], нагороджував апологетів "русского мира". Вручив державну нагороду з нагоди Дня Незалежності митрополиту Одеському та Ізмаїльському Агафангелу, лідеру українофобського крила в УПЦ(МП). Патріарх Кирило нагородив В. Януковича орденом рівноапостольного князя Володимира, вручав церковні нагороди міністрам та олігархам, зокрема Ю. Бойку та Д. Фірташу [33]. Його оточення працювало над відстороненням від влади митрополита Володимира (Сабодана), який не погоджувався на втягнення церкви в політику.

Поза увагою сторонніх спостерігачів української політики опинилася боротьба за керівництво в УПЦ(МП) на зламі 2013 і 2014 рр. між потужним проросійським крилом і менш впливовим проукраїнським. До виборів нового очільника підключилися не лише українські політики й олігархи, але й патріарх Московський і Кремль. Переможцем у цій боротьбі стало проросійське крило, а очільником церкви був обраний митрополит Онуфрій, якого вважали поміркованими прихильником "русского мира" [34]. Цього виявилось достатню для підтримки з боку УПЦ(МП) ідеології "русского мира" та подій назва-

них "русской весной", які були продовженням російської агресії проти України на Сході.

Релігієзнавець Дмитро Горевой зазначає, що під час російсько-українського збройного конфлікту саме УПЦ(МП): 1) закликала зраджувати Україну та переходити на бік Росії, 2) освячувала російську зброю, націлену проти України, 3) співпрацювала зі ЗС Росії, 4) освячувала пам'ятники окупантам, 5) благословляла ватажків терористичних організацій ("ДНР", "ЛНР"), 6) займалася шпигунством на користь цих організацій і Росії, 7) проклинає українську владу та зриває мобілізацію в армію, 8) відмовляється вшанувати загиблих в АТО героїв України, 9) заперечує існування українського народу та 10) не зауважує російської агресії проти України, а російсько-український збройний конфлікт представляє як громадянську війну в Україні (братовбивчу) на угоду інтересам РФ [35].

В одному з інтерв'ю митрополит Онуфрій сказав, що війна, яка триває на Сході України, є громадянською та братовбивчою. Для цього він навіть порівняв революцію 1917 р. у Росії й Революцію гідності 2013–2014 рр. і закликає до примирення, що сприятиме збереженню цілісності держави [36]. Жодного слова митрополит не сказав про братовбивчу війну одного православного народу (росіян) проти іншого (українців), про анексію Криму й жодним словом не засудив агресивну політику Володимира Путіна. Навпаки, коли на офіційному рівні Росія визнана в Україні агресором, митрополит Онуфрій отримав відзнаки від Московського патріарха (2014, 2019). Можна навести багато інших прикладів неполяльності ієрархів УПЦ(МП) до Української держави. Одним із таких є нагородження митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря іменним годинником президента Росії за вірність Батьківщині (Росії) [37]. Значна кількість священників УПЦ(МП) благословляла російських терористів (приклад благословення І. Гіркина) [38], співпрацювала з російськими окупаційними військами у Криму, або переховувала терористів і зброю (приклад Києво-Печерської лаври та Святогірської лаври) [39; 40].

У розмові із протестувальниками намісник Києво-Печерської лаври владика Павло заявив, що приєднання Криму до України в 1954 р. було "незаконним", а Крим ніколи не був українським. На питання, із ким Україна воює в Донбасі, владика Павло, уникаючи прямої відповіді, заявив, що невідомо хто й з ким воює. Водночас уточнив, що в Україні немає Московського патріархату, а є Російська православна церква [41]. Керівництво кримської єпархії УПЦ(МП) у Севастополі періодично освячує прапори бойових кораблів Росії, святкує "возз'єднання з Росією", а в кінці грудня 2017 р. кримський митрополит Лазар вручив орден Російської православної церкви Сергію Аксьонову, людині яка брала участь у державному перевороті в Криму та зрадила Україну [41].

У межах релігійної та громадської діяльності УПЦ(МП) пропагує ідеологію "русского мира". Можна виокремити: розповсюдження у храмах цієї церкви відповідної літератури, організацію паломництв до святих місць у Росії з індоктринаційним супроводом, нав'язування українській пастві російських святих (на кшталт царя Миколи II), а в сакральному будівництві – російського стилю, що має підкреслювати залежність від Москви. Також церква проводить різні заходи із пропагування російської історії й культури, часто пропагандистського характеру. Прикладом такої діяльності був організований під егідою УПЦ(МП) Міжнародний кінофестиваль "Кіноасамблея на Дніпрі", який лише завдяки громадським активістам було офіційно скасовано [42].

Потрібно однозначно констатувати, що у своїй більшості УПЦ(МП) займає виразно антидержавницьку позицію, а її діяльність шкодить інтересам держави та сприяє нав'язуванню в Україні ідеології "русского мира" – імперського проекту Москви. Виразом дисфункційності Української держави є те, що дуже часто російській агресії на "церковному фронті" протистоїть громадянське суспільство, а не державні органи, які покликані це робити. Держава Україна, в особі відповідних органів, має жорстко вимагати від УПЦ(МП) лояльності, а в ситуації державної зради й антидержавницької діяльності, згідно із законом, засуджувати такі дії й церковних служителів, забезпечуючи національну безпеку.

У контексті Революції гідності й російсько-української війни позитивно відрізнялися дві інші гілки українського православ'я (УПЦ(КП) і УАПЦ), які підтримали українське суспільство й державу у скрутний час російської агресії. У 2018 р. вони об'єдналися у Православну церкву України (ПЦУ), яка отримала томос про автокефалію з рук Вселенського патріарха Варфоломія. Це визначна подія, яка, на нашу думку, позитивно вплине на розвиток українського православ'я (київської традиції) і сприятиме консолідації нації й держави як політичного проекту (нації-держави).

Висновки. Консолідація держави Україна – це процес, який передбачає сприйняття, засвоєння й визнання держави та політичних змін суспільством, формування як державна нація. Це повинні усвідомити і сприйняти також українські церкви, насамперед УПЦ(МП).

Україна не лише з теоретичного погляду, але й із практичного має відкинути так звану цивілізаційну парадигму, яку використовують Кремль і РПЦ для закріплення свого домінування в Україні, нав'язуючи концепцію "русского мира". Цивілізаційна парадигма, основа якої – боротьба західної та православної цивілізацій, дає Російській Федерації та РПЦ у межах концепції "Москви – Третього Риму" й імперської політики можливість претендувати на роль єдиного лідера та захисника православних цінностей і православного світу, втручаючись у внутрішні справи православних держав (Грузії, України, Чорногорії, Греції, Болгарії й ін.). На практиці це означає розмивання державного суверенітету (доктрина Путіна, як різновид доктрини Брежнєва).

Підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає можливість використати чинник Церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має фундаментальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка вміє захищати національні інтереси і протистояти загрозам національної безпеки. Крім цього, такий підхід дає можливість розглядати православ'я як частину християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей неконфліктний підхід створює платформу для співпраці в межах західних структур (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій, зокрема православних (Греція, Болгарія, Румунія).

Відтак, Православна церква України (ПЦУ), а особливо об'єднане українське православ'я в межах помісного Київського патріархату може стати одним із вагомих чинників консолідації в Україні нації-держави та за прикладом інших східних церков сприяти європейській і євроатлантичній інтеграції України, пропагуючи православні цінності в межах європейської ідентичності (давньогрецька філософія, римське право, християнство).

У ситуації збереження розподілу на дві православні структури – ПЦУ та УПЦ(МП) у контексті національної безпеки (політичний, культурний, інформаційний і війсь-

ковий вимір) державі потрібно забезпечити лояльність Церкви до нації-держави, насамперед Московського Патріархату (УПЦ(МП)), який не може безкарно займатись антидержавницькою пропагандою й діяльністю, зокрема в період агресії Росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Le Bon G. Psychologia. Rozwój narodów / G. Le Bon. – Nowy Sącz, 1999.
2. Radziszewska-Szczepaniak D. Spór o relacje między polityką i religią. Perspektywa filozoficzna / D. Radziszewska-Szczepaniak // Nurt SVD: półrocznik religioznawczo-misjologiczny. – 2017. – №2. – S. 257–269.
3. Weber M. Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumującej / M. Weber. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
4. Шмитт К. Политическая теология / Карл Шмитт. – М. : Канон-Пресс-Ц, 2000.
5. Аржаковський А. Розбрат України з Росією: стратегія виходу з піке / А. Аржаковський. – Х. : Віват, 2015.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Поліс. – 1994. – С. №1. – С. 33-48.
7. Кочеров С. Русский мир: проблема определения / С. Кочеров // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2014. – № 5. – С. 163–167.
8. Гуттенбах Г. Р. Витоки російського імперіалізму / Генрі Р. Гуттенбах // Російський імперіалізм. – К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2010. – С. 26–49.
9. Филатов С. Традиционные религии, "русская цивилизация" и суверенная демократия / С. Филатов // Религия и конфликт. – М., 2007. – № 4. – С. 15–40.
10. "Ruski świat" nie oznacza budowania imperium rosyjskiego? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fronda.pl/a/ruskiego-swiata-nie-oznacza-budowania-imperium-rosyjskiego,41418.html>
11. Тарас Борозенец. Русский мир и РПЦ (попытка прояснения смысла) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/6940-russkij-mir-i-rpc-popytka-proyasheniya-smyslov.html
12. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. – М. : Арктогея, 1997.
13. А. Илларионов. Границы "большой, или исторической, России" по В. Путину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aillariionov.livejournal.com/1131469.html>
14. В. Путин. Россия: национальный вопрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html
15. Владимир Путин ответил на вопросы американского кинорежиссёра, сценариста и продюсера Оливера Стоуна. Запись интервью состоялась 19 июня 2019 г. в Кремле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/61057>
16. Православие в цифрах: сколько храмов и духовных организаций в РПЦ ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://grosh-blog.ru/pravoslavie-v-cifrah-skolko-v-hramov-i-duhovnyh-organizacij-u-rpc/>
17. Українська православна церква (Московський патріархат) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/>
18. Белорусский Экзархат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.church.by/beloruskiy-ekzarhat/>
19. Православная Церковь Молдовы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.mitropolia.md/>
20. А. Малашенко. Религия в России: политизация и размежевания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carnegie.ru>
21. Полянцева А. "Симфония" властей в Византии и России как преемницы Византийской империи / А. Полянцева // Научный журнал КубГАУ. – 2016. – № 118 (04). – С. 1–17.

V. Balyuk, Dr Hab., Prof.

Maria Curie-Skłodowska University, Lublin,

M. Doroshko, Dr of History, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A RELIGIOUS FACTOR IN RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

The article analyzes the influence of a religious factor on the internal processes of nation-state consolidation in Ukraine and on the causes and consequences of the Russian-Ukrainian conflict. The division of Ukrainian Orthodoxy into three branches (UAOC, UOC-KP and UOC-MP) did not allow the Church to become a consolidating factor in the formation of a nation-state in independent Ukraine and a generator of social transformation. The situation may change for the better after the creation of the Autocephalous Orthodox Church of Ukraine in 2018.

The Russian Federation and the Moscow Patriarchate (ROC) use the ideology of the "Russian world", the leader of which in Ukraine is the UOC-MP, in order to implement the imperial policy and to establish in Ukraine the dominance of the traditions of the Moscow Church, as one of the significant factors of cultural and religious influence (paradigm of this cynic influence and dominance). In the hybrid war between Russia and Ukraine, the UOC-MP, along with the Russian minority, was used as the so-called "fifth column".

Within the framework of counteraction to the Russian hybrid war on humanitarian and religious directions, Ukraine should accelerate the process of formation of the nation-state and counteract the Russian "humanitarian-religious" aggression with a clear policy of protection of its national interests. The main condition for the existence of a political nation-state is its perception and loyalty to it by the structures of civil society. This problem is acute and urgent in the case of the UOC-MP, and its Ukrainian state should not neglect it, especially in the context of national security.

Key words: church, Russian world, hybrid war, Ukraine, Russia, PCU, ROC, Kyiv Patriarchate, Moscow Patriarchate.

22. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? / T. Kuzio // Politics. – 2001. – Vol. 21 (3). – С. 168–177.

23. Турчин Я. Сергій Шелухін про роль Церкви у державотворчих процесах України / Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць / НАН України, Ін-т народознавства. – 2003. – Вип. 14. – С. 79–91.

24. Lipiński W. Religia i Kościół w dziejach Ukrainy / W. Lipiński. – Przemysł, 1999.

25. Історія релігії в Україні : навч. посіб. / А. Колодний та ін. – К. : Т-во "Знання", КОО, 1999.

26. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. Римаренко (ред.). – К. : Генеза, 1996.

27. Закон про свободу совісті та релігійні організації // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25, ст. 283 (зі змінами та доповненнями).

28. Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія та шляхи подолання / В. Балух // Релігія та соціум. – 2016. – № 3–4. – С. 122–130.

29. Х. Казанова. "Я не вірю в нації, але вірю в силу духа українців" // Дзеркало тижня. – 2015. – 15 травня.

30. Яцишин У. Роль церкви і духовенства у виборчому процесі України / У. Яцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 128–133.

31. О. Крамар. Влада та її церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Politics/6562>

32. Україна-2013: державно-конфесійні відносини // Національна безпека і оборона. – 2013. – № 1. – С. 3–14.

33. Кирило помолвився за Януковича і нагородив Бойка з Фірташем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/10/2/6634061/>

34. А. Юраш. В УПЦ МП йде боротьба між проросійськими і проукраїнськими групами, які хочуть бачити свого кандидата на чолі церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/206732/>

35. Релігізнавець пояснив, чому УПЦ (МП) не можна залучати до примирення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cerkvarium.org/publikatsii/monitoring-zmi/religieznavets-poyasniv-chomu-upts-mp-ne-mozhna-zaluchati-do-primirennia>

36. Митрополит Онуфрій про війну на Сході. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://spzh.news/ru/zashhita-very/25719-mitropolit-onufrij-pro-vijnu-na-skhodi-o-vojnenu-donbasse>

37. Путін нагородив іменним годинником митрополита УПЦ(МП) у Криму. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/75844/

38. Священик Московського патріархату благословив терориста Гірка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ipress.ua/news/svyashchenyk-moskovskogo-patriarhatu-blagoslovyv-terorysta-girka_foto_76113.html

39. Як Києво-Печерська лавра виховувала бойовиків для Гірка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://espreso.tv/article/2018/05/02/yak_kyuevo_pecherska_lavra_vykhovuvala_boyoovykiv_dlya_girka

40. Святогірська лавра переховує УПЦ-МП переховує бойовиків і зброю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/terrorism/69711/

41. Філія "русского мира". Найгучніші скандали за участю УПЦ МП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nationalcorps.org/fija-34russkogo-mra34-najguchnsh-skandal-i-za-uchastju-upc-mp/>

42. Кінофестиваль у Дніпрі під егідою УПЦ МП офіційно скасовано. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/protests/78752/

Надійшла до редколегії 05.02.20

В. Балюк, д-р політ. наук, проф.
Університет Марии Кюри-Склодовской, Люблин, Республіка Польща,
Н. Дорошко, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В ГИБРИДНОЙ ВОЙНЕ РОССИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ

Анализируется влияние религиозного фактора на внутренние процессы консолидации нации-государства в Украине и на причины и последствия российско-украинского конфликта. Разделение украинского православия на три ветви (УАПЦ, УПЦ(КП) и УПЦ(МП)) не позволило стать Церкви консолидирующим фактором в процессе формирования нации-государства в независимой Украине и генератором общественных трансформаций. Ситуация может измениться к лучшему после создания в 2018 г. автокефальной Православной церкви Украины.

Российская Федерация и Московский патриархат (РПЦ) используют идеологию "русского мира", проводником которой в Украине является УПЦ(МП), с целью реализации имперской политики и утверждения в Украине доминирования традиций Московской церкви, как одного из важных факторов культурного и религиозного влияния (парадигма цивилизационного влияния и доминирования). В гибридной войне России против Украины УПЦ(МП) наряду с русским меньшинством используется в качестве так называемой "пятой колонны". В рамках противодействия российской гибридной войне на гуманитарном и религиозном направлениях Украина должна ускорить процесс формирования нации-государства и противопоставить российской "гуманитарно-религиозной" агрессии четкую политику защиты своих национальных интересов. Главным условием существования политической нации-государства является ее восприимчивость и лояльность к ней структур гражданского общества. Эта проблема является острой и актуальной в случае УПЦ (МП), ее Украинское государство не должно оставлять без внимания, особенно в контексте национальной безопасности.

Ключевые слова: Церковь, "русский мир", гибридная война, Украина, Россия, ПЦУ, РПЦ, Киевский патриархат, Московский патриархат.

УДК 327.7(477)

О. Кондратенко, д-р політ. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКА СПІВДРУЖНІСТЬ: ВИТОКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Обґрунтовано, що в контексті наростання загроз українській зовнішній політиці й дипломатії, Україні варто більш чітко працювати в напрямі активізації відносин зі східноєвропейськими країнами щодо створення майданчика безпекового діалогу в межах можливої Балто-Чорноморської співдружності. Доведено, що координація різнорівневої співпраці в регіоні Міжмор'я дозволить оптимізувати та зміцнити рівень національної безпеки України й інших східноєвропейських держав задля протистояння гібридним загрозам із боку Росії, що продукуються нею в ході реалізації стратегії відновлення регіонального та глобального впливу. Лише колективна військова співпраця, підкріплена проведенням спільних оборонних дій у межах можливої Балто-Чорноморської співдружності, знизить ризик гібридної чи відкритої агресії проти країн Східноєвропейського регіону.

Ключові слова: Балто-Чорноморська співдружність, Україна, національна безпека, забезпечення безпеки, Російська Федерація, агресія, Східна Європа.

Постановка проблеми. Від перших днів здобуття незалежності Україна визначила курс на зближення й інтеграцію в європейській та євроатлантичні структури як пріоритетний. Однак шлях інтеграції як до ЄС, так і НАТО виявився для Української держави тривалим і тернистим, а криза проекту об'єднаної Європи зараз лише ускладнює ситуацію й дедалі ставить під сумнів набуття Україною повноцінного членства в Північноатлантичному Альянсі та Євросоюзі в доступній для огляду перспективі. Більше того, гібридна агресія Російської Федерації, що призвела до підриву суверенітету й територіальної цілісності України лише підсилює невизначеність перспектив членства нашої держави в НАТО. Надзвичайно складна геополітична ситуація вимагає вироблення нового та спільного підходу до формування її стратегії національної безпеки, а також військової й зовнішньополітичної доктрини. Адже саме чітка та виважена зовнішня політика є запорукою суб'єктності будь-якої держави на міжнародній арені і прямо пропорційно впливає на стан захищеності її кордонів, державного суверенітету, стану нацбезпеки та внутрішню стабільність загалом.

Ураховуючи активне превалювання ідей політреалізму в доктринальному забезпеченні політики великих держав і нехтування Росією практично всіх норм міжнародного права, зовнішня політика та дипломатія України має бути спрямована на зміцнення взаємин і стратегічного партнерства з існуючими союзниками й пошук нових, передусім таких, що занепокоєні дестабілізацією регіональної та глобальної системи безпеки. Відомо, що після анексії Криму Російська Федерація невпинно нарощує свою військову присутність у басейні Чорного й Азовського морів, паралельно під-

силюючи свій військовий контингент у Калінінградській області аж до розміщення тактичних ядерних сил. Така ситуація підриває безпеку не лише України, але й держав усього Чорноморського басейну, Балтійського регіону та всієї Східної Європи загалом.

Відтак ситуація, обумовлена агресивною поведінкою Росії, має стимулювати країни зазначених регіонів до розширення співпраці у сфері безпеки задля спільного протистояння загрозам, які продукує Москва в контексті своєї стратегії відродження статусу великої держави й одного із впливових геополітичних центрів світу поряд з США та КНР. За умов відсутності цивілізаційних проєктів Росія дедалі активніше вдається до дестабілізації ситуації на пострадянському просторі, у Європі, на Близькому Сході та в Африці. Тим самим Росія демонструє наміри витіснити колективний Захід із сфер впливу, що були розширені після розпаду світової соціалістичної системи та повернути собі традиційні для СРСР точки геополітичної присутності. Отже, за умов трансформації світового порядку, що супроводжується множенням викликів нацбезпеці, Україні варто активніше координувати свої дії з іншими східноєвропейськими країнами для яких, попри їхнє членство в НАТО, загрози з боку РФ відчутні. Серед таких країн варто назвати насамперед країни Балтії, Польщу, Молдову, Словаччину й Румунію.

Мета статті. Мета публікації – з'ясування сучасного стану загроз національній безпеці України та сусіднім державам, а також надання наукових пропозицій щодо координації дій східноєвропейських країн задля підтримки стабільності в регіоні та протистояння агресивній політиці Російській Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми витоків і зміцнення безпеки в регіоні між Балтій-